

**TURUN
YLIOPISTO**

Matemaattis-luonnontieteellinen
tiedekunta

Naisten asema São Paulon työmarkkinoilla

Emilia Grönroos

Maantiede
LuK-tutkielma
Laajuus: 6 op

26.4.2024

Turku

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

LuK-tutkielma

Pääaine: Maantiede

Tekijä: Emilia Grönroos

Otsikko: Naisten asema São Paulon työmarkkinoilla

Ohjaaja: Päivi Oinas

Sivumäärä: 31 sivua

Päivämäärä: 26.4.2024

Tämän tutkielman tavoitteena on selvittää tekijöitä, jotka vaikuttavat naisten asemaan São Paulon työmarkkinoilla. Tavoitteena on syventää ymmärrystä naisten mahdollisuuksista edetä työelämässä ja selvittää tämän taustalla vaikuttavia tekijöitä. São Paulo on Brasilian suurin kaupunki, jossa alueellinen ja sosiaalinen segregaatio ovat ongelmia. Palkkakuilu miesten ja naisten välillä on suuri ja eri taustoista tulevilla henkilöillä on hyvin erilaiset mahdollisuudet kouluttautua ja saada tietynlaisia töitä. Tutkielmani näkökulmana on feministinen maantiede. Keskityn naisten kokemuksiin ja ongelmiin työelämässä, ja huomioin intersektionaalisten tekijöiden vaikutukset erityisesti tummaihoisten naisten kokemuksissa.

Käyn lyhyesti läpi São Paulon koulutusjärjestelmään liittyvän uudistuksen pääpiirteet, sillä uudistuksen on havaittu syventävän eri tasoisten koulujen välistä kuilua. Oletuksenani on, että koulutustaso vaikuttaa myös työpaikan saantiin tulevaisuudessa. São Paulon työttömyysaste on laskenut selkeästi vuonna 2023, mutta naisten ja miesten välillä työttömyyden määrässä on eroja.

Tutkielman aineistona toimii Brasilian maantieteen ja tilastotieteen instituutin (IBGE) tilastoaineisto naisten ja miesten koulutustasojen eroavaisuuksista sekä Maailmanpankin tilastoja naisten työllisyyteen liittyen. Tämän lisäksi täydentävänä aineistona hyödynnän kolmea tutkimusartikkelia, jotka käsittelevät naisten työllisyyteen ja koulutustasoon vaikuttavia tekijöitä. Näissä artikkeleissa tuodaan esille eroavaisuudet naisten ja miesten koulutustasossa ja työllisyysmahdollisuuksissa. Analysoin tutkimusartikkeleja kirjallisuuskatsauksen avulla ja poimin aineistoista naisten koulutukseen tai työllisyyteen liittyviä otteita, joiden avulla teen johtopäätöksiä tutkimuskysymyksiin vastatakseni. IBGE:n tilastoja koulutuksesta havainnoin taulukon avulla tulososiossa.

Tuloksista ilmenee, että naiset ovat São Paulossa korkeammalle kouluttautuneita kuin miehet, mutta silti suurempi osa naisista on työttömiä. Naiset myös tienaaavat työstään selkeästi vähemmän palkkaa kuin miehet, sillä naiset työskentelevät usein matalapalkkaisissa työtehtävissä. Intersektionaalisuus sukupuolen, etnisen taustan ja sosioekonomisen aseman välillä käy ilmi merkittävänä naisten asemaan vaikuttavana tekijänä työelämässä. Erityisesti tummaihoiset naiset ovat kaikkein diskriminoiduin ryhmä työmarkkinoilla.

Myös naisten kesken työmahdollisuuksissa on eroja, sillä ekonomisen asema ja tausta vaikuttavat koulutusmahdollisuuksiin, millä taas voi olla merkitystä tulevaisuudessa työelämässä. Yllättävä havainto oli kuitenkin se, että naiset ovat miehiä selkeästi paremmin kouluttautuneita, mutta tämä ei automaattisesti tarkoita, että naiset pääsisivät helpommin korkeapalkkaisiin työtehtäviin.

Avainsanat: naisten työllisyys, koulutus, São Paulo, feministinen maantiede, intersektionaalisuus

Sisällys

1	Johdanto	5
2	Tutkimuksen tausta	6
2.1	São Paulo tutkimuskohteena	6
2.2	Feministinen maantiede ja intersektionaalisuus	7
2.3	Koulutus São Paulossa ja Brasiliassa	9
2.4	Työllisyys São Paulossa ja Brasiliassa	10
3	Aineistot ja menetelmät	13
3.1	Aineistot	13
3.1.1	Tilastotieto: IBGE ja Maailmanpankki	13
3.1.2	Tutkimusartikkelit	14
3.2	Analyysimenetelmät	15
3.2.1	Tilastollinen tarkastelu	16
3.2.2	Kirjallisuuskatsaus	15
4	Tulokset	17
4.1	Naisten koulutus	17
4.2	Naisten työllisyysmahdollisuudet	19
5	Keskustelu	22
5.1	Naisten asemaan vaikuttavat tekijät São Paulon työmarkkinoilla	22
5.2	Koulutustason vaikutus työn saamiseen	23
5.3	Intersektionaalisuuden vaikutus naisten koulutus- ja työmahdollisuuksiin	24
5.4	Pohdintaa tutkimuksen rajoitteista ja jatkotutkimusmahdollisuuksista	25
	Johtopäätökset	26
	Lähteet	28

1 Johdanto

São Paulo on Brasilian kaakkoisosassa sijaitseva osavaltio, jonka väkiluku on noin 44,41 miljoonaa (IBGE 2022). Sen saman niminen pääkaupunki on väkiluvultaan Brasilian suurin kaupunki, sillä noin 11,45 miljoonaa ihmistä asuu São Paulon kaupungissa (IBGE 2022). Tässä tutkimuksessa keskityn pääosin São Paulon kaupunkiin. Alueellinen ja sosiaalinen segregaatio ovat ongelmia São Paulon metropolialueella, jossa köyhimmät ihmiset asuvat usein faveloissa kaupungin laitamilla (Marques 2012: 963). Favelat ovat tiheään asuttuja alueita, joissa asuinolosuhteet ovat monesti hyvin puutteelliset. Tutkin naisten mahdollisuuksia São Paulon työmarkkinoilla ja pyrin selvittämään tähän vaikuttavia tekijöitä. Tutkimukseni on ihmismaantieteellinen tutkimus, jonka tärkeänä pohjana ja näkökulmana on feministisen maantieteen suuntaus. Keskityn naisten asemaan vaikuttaviin tekijöihin ja eroihin sukupuolten välillä, joiden lisäksi teen huomioita intersektionaalisuudesta ja erilaisten diskriminaatioiden muotojen vaikutuksista.

Tutkimuksen aiheen valintaan vaikutti oma kiinnostukseni feministiseen maantieteeseen ja sitä kautta naisten työllisyyteen vaikuttavat tekijät. Tämän tutkimuksen tavoitteena on luoda parempaa ymmärrystä naisten asemasta ja mahdollisuuksista São Paulon työmarkkinoilla ja tarkastella tekijöitä, jotka vaikuttavat tähän asemaan, positiivisesti tai negatiivisesti, tilastotiedon ja kirjallisuuskatsauksen avulla. Hypoteesinani on, että korkeammalle koulutustasolla naisilla on paremmat lähtökohdat saada töitä/korkeampipalkkaisia töitä. Tutkimuksen tavoitteiden pohjalta olen muodostanut seuraavat tutkimuskysymykset:

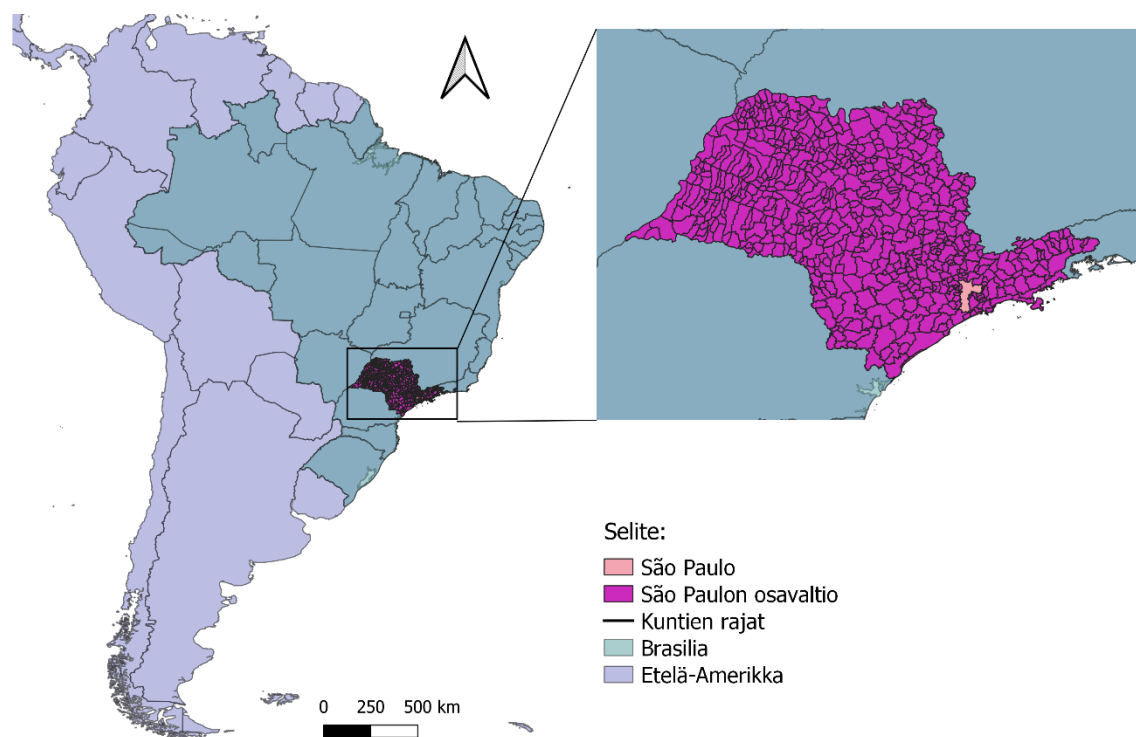
1. Mitkä tekijät vaikuttavat naisten asemaan São Paulon työmarkkinoilla?
2. Onko koulutustasolla merkittävää vaikutusta työn saamiseen?
3. Miten intersektionaalisuus vaikuttaa naisten koulutus- ja työmahdollisuuksiin?

Johdannon jälkeen tutkimus jakautuu viiteen osioon, joista seuraavana on tutkimuksen tausta, jossa käyn läpi feministisen maantieteen tutkimusta, sekä Brasilian ja São Paulon koulujärjestelmän ja työllisyyden pääpiirteitä. Kolmannessa osiossa esittelen tutkimuksessa käytetyt aineistot ja menetelmät ja neljännessä luvussa tutkimuksen tulokset. Keskusteluosiossa pohdin tuloksia suhteessa aiempaan tutkimukseen ja pohdin mahdollisuuksia jatkotutkimuksesta. Viimeisenä ovat tutkimuksen johtopäätökset.

2 Tutkimuksen tausta

2.1 São Paulo tutkimuskohteena

Lukemassani kirjallisuudessa São Paulon osavaltiosta, kaupungista ja metropolialueesta puhutaan monesti rinnakkain, joten koen tarpeelliseksi selvittää kyseiset alueet ja niiden sijainnit. Oheinen kartta auttaa havainnollistamaan São Paulon osavaltion ja kaupungin sijaintia (kuva 1). São Paulon osavaltio sijaitsee Brasilian kaakkoisosassa Atlantin rannikolla, ja se on yksi Brasilian 27 osavaltiosta (Cooperação Técnica Brasileira s.a.) São Paulon osavaltio on jakautunut edelleen 645 kuntaan (Madeira 2007: 10). São Paulon kaupunki sijaitsee osavaltionsa kaakkoisosassa. São Paulon metropolialueeseen kuuluu itse São Paulon lisäksi 39 sitä ympäröivää kuntaa, joista São Paulon kunta on suurin (Buechler 2014: 9). São Paulo ja sitä ympäröivä metropolialue toimii Brasilian talouden keskuksena ja useilla monikansallisilla sekä brasilialaisilla yrityksillä on alueellinen pääkonttori São Paulossa (Buechler 2014: 15).

Kuva 1. São Paulon sijainti. Lähteet: São Paulon kunnat (The World Bank 2017a), Brasilian osavaltiot (IBGE 2021a), maailman valtiot (The World Bank 2020). Tehty QGIS-ohjelman versiolla 3.16.11.

São Paulon osavaltiossa asuu noin yksi viidesosa koko Brasilian väestöstä ja sen pinta-ala on 248 209 km² (Britannica 2024). São Paulon kaupungin pinta-ala on noin 1493 km² ja se sijaitsee laaksojen ja kukkuloiden ympäröimänä noin 820 metriä merenpinnan yläpuolella (Leite ym. 2024). Korkeus merenpinnasta vaikuttaa kaupungin ilmastoon. São Paulossa kylmin kuukausi on heinäkuu, jolloin keskilämpötila on noin 14°C (Leite ym. 2024). Lämpimin kuukausi on taas tammikuu, jonka keskilämpötila on 21°C:een paikkeilla. São Paulon ilmasto on hyvin kostea ja vuotuinen sademäärä on 1422 millimetriä (Leite ym. 2024).

São Paulo on suurin kaupunki eteläisellä pallonpuoliskolla ja se on yksi maailman nopeimmin kasvavista metropoleista (Leite ym. 2024). São Paulo on Brasilian varakkain kaupunki, minkä seurauksena vähävaraisemmat ihmiset ovat selkeästi huonommassa asemassa verrattuna keskiluokkaan ja rikkaisiin asukkaisiin (Leite ym. 2024). Varsinkin São Paulon uudemmat favelat ovat levittäytyneet kaupunkien laitamille, jolloin ne ovat erityyksissä ja kaupungin palveluiden ulottumattomissa (Leite ym. 2024).

2.2 Feministinen maantiede ja intersektionaalisuus

Tässä tutkimuksessa feministinen maantiede on tärkeä osa teoriaa ja se toimii lähtökohtana tutkimukselle. Feministinen maantiede on muovannut maantieteen tutkimusmetodeja ja tuonut innovatiivista ajattelua maantieteeseen (Dixon & Jones 2015: 49). Feministinen maantiede sai alkunsa noin 1970-luvun puolivälissä maantieteen mieskeskeisyyden kyseenalaistamisen ja kritisoinnin seurauksena. Feministisen maantieteen suuntaus keskittyy erityisesti parantamaan naisten asemaa ymmärtämällä naisten segregaatioon ja sortoon vaikuttavia tekijöitä. Ennen feministisen suuntauksen syntyä maantiede oli epistemologialtaan hyvin maskuliinispainotteinen (Dixon & Jones 2015: 52). Feministisen maantieteen tutkijat ovat täten tuoneet jokapäiväiseen elämään vaikuttavia tekijöitä tutkimuksen kohteeksi, esimerkiksi tutkimalla palkkatuloja ja perheen elatusta (Dixon & Jones 2015: 49).

Dixon ja Jones (2015) jakavat feministisen tutkimuksen kolmeen pääsuuntaukseen, jotka ovat sukupuoli eroavaisuutena, sukupuoli sosiaalisena suhteena ja sukupuoli sosiaalisena rakenteena. Feministinen maantiede auttaa ymmärtämään ilmiöiden alueellisen ulottuvuuden lisäksi, miten esimerkiksi sukupuolittuneet jaot työmarkkinoilla vaikuttavat naisten taloudelliseen hyvinvointiin (Dixon & Jones 2015: 53). Huomioimalla sukupuolen vaikutus

maantieteellisessä kontekstissa, feministinen maantiede on tuonut uusia näkökulmia alan tutkimukseen. Feministisen maantieteen eurooppakeskeisyyttä on kritisoitu ja erilaiset feministiset näkökulmat, kuten musta feminismi (engl. *black feminism*) on nostanut esille äärimmäisen tärkeän pointin siitä, kuinka sukupuolta, ikää tai etnistä taustaa ei tulisi ajatella erillisinä sarron välineinä, vaan yhtenä ylivallan järjestelmänä (Collins 1990: 542).

Tähän liittyy termi intersektionaalisuus, jonka Kimberle Crenshaw toi tieteelliseen keskusteluun vuonna 1989 (Crenshaw 1998). Grenshaw (2023: 274) määrittelee intersektionaalisuuden eri sosiaalisten kategorioiden välillisyytenä, jonka seurauksena useat limittäiset tekijät vaikuttavat koettuun diskriminaatioon. Intersektionaalisuudella voidaan siis tarkoittaa yhteyttä esimerkiksi sukupuolen ja etnisen taustan välillä, jolloin näiden yhteisvaikutus syrjintää aiheuttavina tekijöinä tulee ottaa huomioon (Grenshaw 2023: 274). Erityisesti tummaihoisten naisten kokemuksissa ei riitä, että vain heidän sukupuolensa huomioidaan esimerkiksi työmarkkinoilla ilmenevässä syrjinnässä, vaan heidän ihonvärinsä vaikuttaa tähän myös. Tummaihoiset naiset kokevat sekä seksismin että rasismien yhteisvaikutukset, ja he ovat marginalisoituja niin feministisessä kuin antirasistisessä keskustelussa (Grenshaw 2023: 274). Tämän vuoksi intersektionaalinen näkökulma tutkimuksessa on tärkeää, jotta erilaiset sarron muodot voidaan tuoda naisten kokemuksissa esille. Tässä tutkimuksessa käytän intersektionaalisuutta terminä kuvaamaan eri sosiaalisten kategorioiden (etninen tausta, sukupuoli, luokka) risteäviä yhteisvaikutuksia erityisesti tummaihoisten naisten kokemassa syrjinnässä São Paulon työmarkkinoilla.

Feminististä tutkimusta on toteutettu Brasiliassa ja São Paulossa noin 1980-luvulta lähtien. Cecília Santosin (2004) tutkimus käsittelee naisten poliisiasemien poliisien ja feministien välistä suhdetta ja sen muutoksia eri aikoina. Maailman ensimmäinen naisten poliisiasema perustettiin São Pauloön vuonna 1985. Siellä työskenteli vain naispuolisia poliiseja ja sen tarkoituksena oli selvittää naisiin kohdistuvaan väkivaltaan liittyviä rikoksia (Santos 2006: 29). Feminististä tutkimusta Brasiliassa on tehnyt myös Polly Wilding (2010), jonka artikkeli tuo esille naisten kokemat erilaiset väkivallan muodot erityisesti Brazilian faveloissa. Hän kritisoii tutkimuksia, jotka eivät ota huomioon sukupuolen vaikutusta väkivallan kokemisessa, ja korostaa tarvetta huomioida sekä julkisen väkivallan että kotiväkivallan vaikutukset. Naisten kokeman urbaanin väkivallan suorat ja epäsuorat vaikutukset ovat usein kirjallisuudessa jääneet vaille tarkempaa analyysia (Wilding 2010: 738).

Toisena esimerkkinä samasta aiheesta on Keisha-Khan Perryn (2012) artikkeli, jossa tarkastellaan intersektionaalisen lähestymistavan kautta sukupuolen ja etnisen taustan yhteisvaikutuksia erityisesti tummaihoisten naisten kokemaan poliisiväkivaltaan. Perryn tutkimus pohjautuu kenttätyöhön Salvador da Bahiassa, Gamboa de Baixon naapurustossa, joka on vähävaraisten, pääosin tummaihoisten henkilöiden asuttama alue. Hän on kerännyt tutkimusaineistoa havainnoiden ja dokumentoiden. Perry (2012: 151) korostaa osallistavien tutkimusmetodien tärkeyttä ja aktivismia ihmistieteellisissä tutkimuksissa.

Tässä tutkimuksessa feministisen maantieteen näkökulma on läsnä jokaisessa tutkimuksen osa-alueessa. Keskityn naisten kokemuksiin ja asemaan työelämässä, ja tekijöihin, jotka toimivat esteinä naisten etenemiselle korkeampiin työtehtäviin São Paulossa. Käsittelen palkkakuilua naisten ja miesten välillä sekä tutkin myös eroavaisuuksia koulutustasossa sukupuolten välillä. Lisäksi tarkastelen eri etnisistä taustoista tulevien naisten koulutustasoa ja työllisyysmahdollisuuksia ja tutkin intersektionaalisesta näkökulmasta, miten esimerkiksi etninen tausta vaikuttaa afrobrasiliaalaisten naisten asemaan São Paulon työmarkkinoilla.

2.3 Koulutus São Paulossa ja Brasiliassa

Riddell ja Song (2011: 454) ovat tutkineet Yhdysvalloissa, miten koulutus auttaa työttömiä henkilöitä saamaan töitä, ja toisaalta miten koulutus myös estää todennäköisyyttä jäädä työttömäksi. Koulutuksella havaittiin olevan merkittävä vaikutus työn saamisessa, kun työttömäksi jääneet henkilöt hakivat uusia töitä (Riddell & Song 2011: 462). Tämän pohjalta olen luonut hypoteesini, että koulutustaso ja koulutusmahdollisuudet vaikuttavat tulevaisuudessa työpaikan saantiin myös Brasiliassa. Tämän vuoksi seuraavaksi esittelen pääpiirteittäin, miten São Paulon koulutusjärjestelmä toimii.

São Paulon osavaltion koulutusjärjestelmä on yksi suurimmista Etelä-Amerikan koulutusjärjestelmistä: noin 3,5 miljoonaa oppilasta opiskelee São Paulon kouluissa (Dellagnelo & Reimers 2022: 120). Vuonna 1996 São Paulon osavaltion hallituksen vaihduttua, kunnille annettiin mahdollisuus ottaa hallinnollinen vastuu ala- ja yläasteen koulutuksesta (Madeira 2007: 4). Uudistuksen tavoitteena oli tuoda koulutuspoliittinen päätöksenteko paikallistasolle, jotta koulujen ja kuntien välistä yhteistyötä saataisiin vahvistettua (Madeira 2007: 7). São Paulon osavaltio on jakautunut 645 kuntaan, joista jokainen sai valita, haluavatko ne ottaa vastuun kaikista tai vain osasta kunnan kouluja. Muutos tapahtui kunnissa vähitellen,

eivätkä kaikki kunnat osallistuneet uudistukseen lainkaan (Madeira 2007: 28). Suuri osa kouluista, jotka kunnat ottivat osavaltiolta vastuulleen, olivat ala-asteita, minkä seurauksena niistä yli puolet päätyi kuntien vastuulle vuonna 2003 (Madeira 2007: 5).

Kuntien määrä on São Paulon osavaltiossa hyvin suuri, joten eri kuntien voidaan olettaa olevan melko erilaisia keskenään esimerkiksi varallisuuden osalta. Koulutuksen hajautuksen uudistus aiheuttikin erilaisia vaikutuksia eri kunnissa, sillä uudistuksen myötä kuilu ”hyvien” ja ”huonojen” koulujen välillä suureni (Madeira 2007: 23). Uudistuksen myötä koulumenestyksessä ei havaittu merkittävää vaihtelua verrattaessa kaupunki- ja maaseutumaisia alueita. Kaupunkialueilla koulujen resursseissa tapahtui kuitenkin enemmän muutosta parempaan, sillä kaupunkimaiset kunnat ovat usein varakkaampia näistä kahdesta (Madeira 2007: 23). Madeiran tutkimuksessa (2007) havaittiin koulun keskeyttäneiden lukumäärän kasvua koulujärjestelmien uudistuksen myötä erinäisistä syistä.

Uudempi muutos Brasilian koulutusjärjestelmässä koskee ammatillisen koulutuksen uudistusta (OECD 2022). Brasilian ammatillisissa kouluissa opiskelijoita oli vuonna 2017 yli 956 tuhatta (The World Bank 2017b). Toisen asteen ammatillisen koulutuksen laajennus ja uusien ammatillisten koulutusohjelmien luonti vaatii resursseja, jotta lukuisia uusia oppilaita voidaan vastaanottaa kouluihin ja riittävän koulutettua henkilökuntaa voidaan palkata opettajiksi (OECD 2022). Ammatillisen koulutuksen tarkoituksena on valmistaa oppilaita siirtymään työelämään tai jatkamaan korkeampaan koulutukseen (OECD 2022). Akateemisten opintojen suorittaminen on silti pakollista, jotta oppilaat voivat saada ammatillisen pätevyuden. Akateemisten opintojen pakollisuus saattaa asettaa teoreettispainotteiseen opiskeluun heikommin soveltuvat opiskelijat huonompaan asemaan ja jättää heidät ilman virallista ammatillista pätevyyttä (OECD 2022). Ammatillisen koulutuksen uudistuksessa riskinä on se, että eri alueet Brasiliassa hyötyvät tästä epätasaisesti. Köyhemmillä alueilla koulutuksen taso on todennäköisesti heikompaa verrattuna varakkaampiin alueisiin, mikä johtaa epätasa-arvoiseen asemaan eri paikoissa asuvien oppilaiden kesken (OECD 2022).

2.4 Työllisyys São Paulossa ja Brasiliassa

Vuosina 1993–2003 São Paulon metropolialueella vaikutti työttömyyskriisi, joka oli seurausta uusliberaalista taloudellisesta muutoksesta (Buechler 2014: 9). Uusliberaali talouden malli korostaa vapaiden markkinoiden tärkeyttä ja integroitumista globaaliin talouteen. Muutoksen

seurauksena teollisuusalojen määrä väheni ja palvelusektori lähti kasvuun, mikä johti aluksi laajaan työttömyyteen (Buechler 2014: 9). Tämän lisäksi vakituisten työpaikkojen määrä väheni, mikä ilmeni väliaikaisten työsopimusten lisääntymisenä. Muutokset uusliberaalin mallin omaksumisen jälkeen johtivat pääoman kasvuun erityisesti São Paulossa (Buechler 2014: 13). Tästä huolimatta työllisyyden määrä ei kasvanut ja työntekijöiden olot eivät parantuneet. Yrityksiä siirtyi muiden monikansallisten yritysten hallintaan, jolloin monesti yritys sijoitettiin muualle. Kuntien omistamia yrityksiä myytiin yksityisille tahoille, mutta näistä saatuja tuloja hyödynnettiin kehittämään São Paulon keskusalueita sen sijaan, että kunnostuksia esimerkiksi infrastruktuuriin olisi tehty laajemmilla alueilla, joilla sitä olisi tarvittu enemmän (Buechler 2014: 14). São Paulon keskuksen vaurastuminen vaikutti tällä tavalla myös ympäröivien faveloiden köyhtymiseen entisestään.

Brasiliassa epätasa-arvo on ollut tunnetusti yksi maan suurimmista sosiaalisista ongelmista, mutta 2000–2010-lukujen aikana tuloeroissa sekä minimipalkoissa on tapahtunut vähitellen muutosta myös parempaan suuntaan (Lustig ym. 2013: 134–136). Palkkakuilu kaupunkialueiden ja maaseutualueiden työntekijöiden välillä on pienentynyt, mikä osoittaa, että muutosta on tapahtunut työmarkkinoiden tasa-arvoisuudessa tässä kontekstissa. Yksi kehitykseen vaikuttava tekijä saattaa johtua työvoiman alueellisen kysynnän muutoksista (Lustig ym. 2013: 135).

São Paulossa työmarkkinoilla on tapahtunut muutosta esimerkiksi työttömyyden määrässä. São Paulon työttömyysaste oli 7,1 % vuonna 2023 (Belandi 2023), joka on laskenut 5,1 prosenttiyksikköä vuoden 2020 raportoidusta tuloksesta (Brazilian institute of geography and statistics 2020). On hyvä kuitenkin huomioida, että vuonna 2020 koronapandemia on todennäköisesti vaikuttanut työttömyysasteen suuruuteen. Brasilian yleisimmät työpaikat ovat palvelualan töitä (Statista 2023). Vuonna 2021 kaupan ja vähittäismyynnin parissa työskenteli lähes 11,63 miljoonaa henkilöä ja yhteensä kaikista työssäkäyvistä ihmisistä 70 % työskenteli palvelusektorilla (Statista 2023). Palvelusektorin työntekijöiden määrällä on luultavasti juurensa 1990- ja 2000-lukujen taloudellisiin muutoksiin.

Vaikka muutosta on tapahtunut parempaan suuntaan esimerkiksi työllisyydessä, epätasa-arvo ja alueiden eriarvoisuus ovat edelleen suuri ongelma. Slovic ym. (2019) ovat tutkineet työpaikkojen saavutettavuutta ja sosioekonomisen aseman yhteisvaikutuksia São Paulon metropolialueella. Tutkimus hyödynsi inhimillisen kehityksen indikaattoria (HDI, engl. *human*

development index) ja paikkatietomenetelmiä havainnollistamaan kuilua ääripäissä olevien ryhmien eroavaisuuksia. Slovicin ym. (2019) tutkimuksen tuloksista huomataan, että alueellista segregaatiota on havaittavissa alhaisen ja korkean HDI:n omaavien ryhmien välillä, sillä alhaisen HDI-ryhmään kuuluvat asuvat enimmäkseen kaupungin laitamilla, kun taas korkeaan ryhmään kuuluvat keskustassa. Myös julkiset kulkuneuvot asettuvat alueille, joilla asuu korkeaan HDI-ryhmään kuuluvia henkilöitä, mikä lisää entisestään epätasa-arvoa heikommassa asemassa oleville hankaloittaen heidän kulkumahdollisuuksia keskustaan töihin.

Tällaiset koulutustasoon ja työmahdollisuuksiin vaikuttavat tekijät ovat taustalla tutkimuksessani naisten asemasta São Paulon työmarkkinoilla. On tärkeää huomioida eroavaisuudet eri alueiden välillä, jotka vaikuttavat koulutuksen tasoon ja siihen, millaiset mahdollisuudet eri taustoista tulevilla henkilöillä on kouluttautua. Hypoteesinani on, että parempi koulutus taas mahdollistaa etenemisen työelämässä korkeapalkkaisiin työtehtäviin.

3 Aineistot ja menetelmät

3.1 Aineistot

3.1.1 Tilastotieto: IBGE ja Maailmanpankki

Seuravaksi esittelen tutkimuksessa hyödyntämäni aineistot. Käytän tutkimuksessani sekä tilastotietoa, että aikaisempia tutkimusartikkeleita aineistona São Pauloista ja Brasiliasta. Tilastotietona hyödynnän Brasilian maantieteen ja tilastotieteen instituutin (port. *Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística*, IBGE) (2021b) tilastoaineistoa Brasiliasta vuodelta 2019 koulutustason havainnoimiseen miesten ja naisten välillä. Vuonna 2013 YK:n tilastokomissio määräsi valtiot tuottamaan sukupuolen perusteella eroteltuja indikaattoreita (engl. *gender indicators*) havainnollistamaan ja mittaamaan naisten asemaa ja sukupuolten välistä tasa-arvoa (IBGE 2021c). Näistä indikaattoreista 52 on kvantitatiivisia ja 11 kvalitatiivisia. Suurin osa kvantitatiivisten indikaattoreiden tuloksista on saatavilla IBGE:n sivustolla, mikä on mahdollistanut erityisesti naisia koskevan tilastotiedon entistä paremman saatavuuden Brasiliassa. Aineisto julkaistiin Brasiliassa ensimmäisen kerran vuonna 2014 ja toinen painos julkaistiin keväällä 2021 (IBGE 2021c).

IBGE:n (2021b) aineisto on jaoteltu taulukoihin eri aihepiireittäin, joita ovat esimerkiksi koulutus, terveys ja ihmisoikeudet. Tässä tutkimuksessa hyödynnän aineistoa koulutuksesta. Aineisto on alun perin portugaliksi, josta olen kääntänyt sen suomeksi, ja hyödynnän aineistosta vain yli 25-vuotiaiden koulutustasoa kuvaavia prosenttilukuja. Lisäksi olen poistanut variaatiokertoimen aineistosta, sillä se ei ole tarpeellinen tämän tutkimuksen kannalta.

Työllisyyden tarkastelussa käytän Maailmanpankin tilastoja naisten ja miesten työllisyydestä (The World Bank 2022a, 2022b). Työvoimaan kuuluvien osuus kuvaa taloudellisesti aktiivisten, yli 15-vuotiaita henkilöiden osuutta Brasilian väestöstä. Työttömyysastetta kuvaava aineisto ilmoittaa prosenttilukuna työttömien määrän sukupuolen mukaan (The World Bank 2022b). Työttömiksi luetaan työkykyiset henkilöt, jotka ovat ilman töitä, mutta etsivät työpaikkaa. Tämän lisäksi tarkastelen työvoimaan kuuluvien määrää koulutustason mukaan (The World Bank, 2022c). Työttömyyttä tarkastellessa tulee huomioida, että kaikki tehty työ ei näy tilastoissa ja esimerkiksi epävirallista yrittäjyyttä voi olla hankala mitata. Maailmanpankin tilastossa valtakunnallinen arvio työttömyysasteesta perustuu työvoimaan ja taloudellisesti aktiiviseen osaan väestöstä, ei koko väestön määrään (The World Bank 2022b).

3.1.2 Tutkimusartikkelit

Tilastotiedon rinnalla ja tarkentavana aineistona hyödynnän kolmea tutkimusartikkeliä. Olen valinnut tutkimuksen tavoitteiden pohjalta artikkelit, jotka sisällöllisesti sopivat vastaamaan tutkimuskysymyksiini. Kaikki artikkelit käsittelevät naisten näkökulmasta työllisyyttä ja naisten työntekoon tai työttömyyteen vaikuttavia tekijöitä. Artikkeleissa nousee esille koulutuksen vaikutus työpaikan saantiin, ja aineistoissa pohditaan, miten intersektionaaliset esteet vaikuttavat eri lähtökohdista tulevilla naisilla. Valitsin kyseiset artikkelit aineistoksi, sillä ne auttavat ymmärtämään naisten asemaa São Paulon työmarkkinoilla ja täten sopivat vastaamaan tutkimuskysymyksiin. Seuraavana esittelen lyhyesti kyseiset artikkelit ja niiden sisällön.

Ensimmäinen tarkasteltavista aineistoista on Peggy Lovellin (2006) tutkimus *Race, gender, and work in São Paulo, Brazil, 1960–2000*. Tutkimuksessa hyödynnetään aineistona Brasilian tilastotietoa vuosilta 1960–2000, minkä avulla Lovell tarkastelee, miten sukupuoli ja etninen tausta vaikuttavat palkkaeroihin São Paulon työmarkkinoilla. Tutkimuksessa tarkastellaan sitä, miten ihonväri ja sukupuoli vaikuttavat mahdollisuuksiin edetä työelämässä parempipalkkaisiin töihin henkilön koulutustasosta huolimatta. Lovellin (2006) mukaan saman tasoisen koulutuksen saaneet miehet ja naiset ja erityisesti afrobrasiliaiset naiset eivät pääse saman tasoihin työtehtäviin, mikä näin ollen lisää sosiaalista ja taloudellista epätasa-arvoa Brasiliassa. Tämä artikkeli auttaa selvittämään, mitkä tekijät vaikuttavat naisten työllisyyteen ja millainen merkitys koulutuksella on. Artikkelin tilastot ovat melko vanhoja, mutta tulokset toimivat hyvinä vertailukohtina São Paulon koulutusta tarkastellessa.

Toinen aineistona käyttämäni artikkeli on Colin Williamsin ja Youssef Youssefin (2013) *Evaluating gender variations in informal sector entrepreneurship in Brazil*, joka käsittelee sitä, miten sukupuoli vaikuttaa epäviralliseen yrittäjyyteen Brasiliassa. Epävirallisella yrittäjyydellä tarkoitetaan yritystä, joka on muuten laillinen, mutta jota ei ole virallisesti julkistettu osavaltiolle esimerkiksi veronkeräykseen (Williams & Youssef 2013: 2). Tutkimuksessa selvitetään, mitkä tekijät vaikuttavat epävirallisten yritysten perustamiseen ja onko sukupuolella vaikutusta näihin syihin. Tutkimus perustuu IBGE:n kyselyyn vuodelta 2003, mistä koottiin otos edustamaan yrittäjiä ja pieniä yrityksiä (joissa on enintään 5 työntekijää) Brasilian kaupunkialueilla. Tutkimuksessa hyödynnettiin aineistoa yrittäjyydestä sekä yrittäjien sosioekonomisesta asemasta, joiden pohjalta kerättiin tietoa esimerkiksi yrittäjien tulotasoista,

kuluista ja yrityksen sijainnista. Tämän lisäksi tutkimusta varten haastateltiin pienten yritysten omistajia, ja haastatteluja toteutettiin yhteensä 54 595 kappaletta. Valitsin kyseisen artikkelin aineistoksi, sillä se auttaa syventämään tietoa naisten työllisyyden eri muodoista.

Kolmantena aineistonani on Jaira Harringtonin (2015) tutkimus *A Place of their own: Black Feminist Leadership and Economic and Educational Justice in São Paulo and Rio de Janeiro, Brazil*, joka on hieman uudempi feministinen tutkimus São Paulosta ja Rio de Janeirosta. Harrington tuo esille luokkaerojen, rasismin ja seksismin yhteisvaikutukset brasilialaisessa yhteiskunnassa ja sen, miten nämä eri sorron muodot vaikuttavat erityisesti tummaihoisten naisten asemaan. Tutkimuksessa käsitellään johtoasemissa työskentelevien tummaihoisten naisten aktivismia ja tekijöitä, jotka vaikuttavat heidän poliittiseen agendaansa. Erityisesti taloudelliset tekijät ja koulutusmahdollisuudet nostetaan esille tummaihoisten naisten näkökulmasta. Tutkimus hyödyntää kvalitatiivista haastatteluaineistoa São Paulosta ja Rio de Janeirosta. Haastatteluun osallistui 32 täysi-ikäistä naista, jotka ovat jäseniä tai johtajia kansalaisjärjestöissä ja erilaisissa organisaatioissa (Harrington 2015: 277). Tämä artikkeli auttaa vastaamaan viimeiseen tutkimuskysymykseeni intersektionaalisuuden vaikutuksesta koulutus- ja työmahdollisuuksiin.

3.2 Analyysimenetelmät

3.2.1 Tilastollinen tarkastelu

Tarkastelen taulukoituja tuloksia IBGE:n (2021c) koulutustasoa kuvaavien prosenttilukujen välillä ja vertailen miesten ja naisten tuloksien välisiä eroavaisuuksia. Tämän lisäksi havainnoin, miten koulutustaso vaihtelee naisten keskuudessa etnisen taustan mukaan. Aineistossa on luokiteltu koulutustaso neljään eri luokkaan, jotka ovat seuraavat: 1. ei koulutusta tai peruskoulutus kesken, 2. suoritettu peruskoulutus, toisen asteen koulutus kesken, 3. suoritettu toisen asteen koulutus, korkeakoulututkinto kesken ja 4. suoritettu korkeakoulututkinto. Tarkastelen, miten koulutustasoa koskevat prosenttiosuudet jakautuvat naisten ja miesten välillä ja lisäksi erikseen vaaleaihoisilla ja tummaihoisilla naisilla.

Maailmanpankin tilastoaineistot eivät ole taulukkomuodossa, mutta hyödynnän prosenttilukuja esimerkiksi työllisyysasteen tarkastelussa. Työvoimaan kuuluvien osuus ilmaistaan sivustolla diagrammin avulla (The World Bank 2022a). Näitä tuloksia tarkastellessa tulee huomioida, että

ne koskevat koko Brasiliaa, eivätkä tarkalleen tutkimuskohdettani São Paulo. Keskusteluosiossa pohdin aineistojen yleistettävyyttä São Paulo.

3.2.2 Kirjallisuuskatsaus

Tutkimuksessani käytän valitsemieni aineistojen analyysimenetelmänä kuvailevaa kirjallisuuskatsausta. Kirjallisuuskatsauksessa tutkimuskysymyksen pohjalta valitaan aineistoja, joiden avulla luodaan laadullinen vastaus esitettyyn kysymykseen (Kangasniemi ym. 2013: 291). Kirjallisuuskatsauksen vaiheita ovat tutkimuskysymyksen muodostaminen, aineiston valitseminen, kuvailun rakentaminen ja tuotetun tuloksen tarkasteleminen (Kangasniemi ym. 2013: 291).

Valitsin edellä mainitut artikkelit aineistoksi, sillä ne sopivat sisällöllisesti tutkimukseni aiheeseen. Artikkelit kuvaavat naisten kokemuksia, tuovat esille koulutustasoon liittyviä tekijöitä aiemmilta vuosilta sekä nostavat esille naisten kokeman syrjinnän työmarkkinoilla. Valitsin vain kolme artikkelia kirjallisuuskatsaukseen rajallisen ajan vuoksi, mutta artikkelit toimivat silti riittävänä aineistona tämän kokoisessa tutkimuksessa. Kirjallisuuskatsauksen avulla tarkastelen tutkimusartikkeleita naisten työllisyyden näkökulmasta ja pyrin keräämään tietoa työllisyyteen vaikuttavista tekijöistä. Kysymyksenäni artikkeleiden tarkastelussa oli, mitkä tekijät vaikuttavat taustalla naisten työllisyyttä tarkastellessa. Kerään artikkeleista otteita, jotka koskevat naisten asemaa ja jaottelen näitä kahteen pääluokkaan, koulutukseen ja työllisyyteen. Ryhmittelen ja tarkastelen havaintoja, jotka poimin aineistoista ja tarkastelen niistä saatuja tuloksia rinnakkain tilastoaineiston kanssa luvussa 4.

4 Tulokset

4.1 Naisten koulutus

Seuraavaksi esittelen tutkimuksessa saadut tulokset. Tähän tulosesitelmään olen jaotellut tuloksia tarkasteltavaksi naisten koulutusmahdollisuuksista São Paulossa. Käsittelen aluksi koulutukseen liittyviä tuloksia, sillä hypoteesini on, että koulutuksen tasolla on luultavasti vaikutusta myös myöhemmin työelämässä. Seuraavassa alaluvussa (4.2.) tarkastelen tuloksia naisten työllisyysmahdollisuuksista. Hyödynsin sukupuolen mukaan jaoteltuna koulutustilastoja Brasiliasta, sillä tarkempaa tilastoa ei ole erikseen São Paulosta saatavilla (IBGE 2021b). Pohdin myöhemmin mahdollisuutta yleistää tuloksia myös São Pauloön.

Taulukko 1 kuvaa vähintään 25-vuotiaiden koulutustasoa Brasiliassa jaoteltuna sukupuolen mukaan vuonna 2019. Aineiston mukaan kyseisenä vuonna brasilialaisista naisista 19,4 % oli suorittanut korkeakoulututkinnon (taulukko 1). Vähintään toisen asteen koulutuksen oli suorittanut 31,7 % naisista. Toisen asteen koulutuksen suorittaneiden prosenttiosuudessa ei ole miesten ja naisten välillä merkittävää eroa (miehet 31,2 %), mutta korkeakoulututkinnon suorittaneiden miesten osuus on vain 15,1 %. Miehistä suuremmalla osuudella on myös peruskoulutus kesken verrattaessa naisten osuuteen (taulukko 1). Naiset ovat siis yleisesti paremmin kouluttautuneita kuin miehet.

Taulukko 1. Vähintään 25-vuotiaiden koulutustaso Brasiliassa jaoteltuna sukupuolen mukaan vuonna 2019. Lähde: IBGE 2021b.

	Naiset	Miehet
	Prosenttiosuus	Prosenttiosuus
Yhteensä	100,0	100,0
Ei koulutusta tai peruskoulutus kesken	37,1	40,4
Suoritettu peruskoulutus, toisen asteen koulutus kesken	11,9	13,3
Suoritettu toisen asteen koulutus, korkeakoulututkinto kesken	31,7	31,2
Suoritettu korkeakoulututkinto	19,4	15,1

Oletuksenani oli, että koulutustaso vaikuttaa naisten mahdollisuuteen saada töitä, mutta täytyy myös huomioida, että mahdollisuudet kouluttautua ovat erilaisia eri taustoista tulevilla naisilla. Harrington (2015) nostaa esille artikkelissaan afrobrasilialaisten naisten koulutukseen liittyviä hankaluuksia, jotka usein liittyvät taloudellisiin rajoitteisiin. Yliopistoon pyrkiessään vähävaraisemmat henkilöt ovat monesti epätasu-arvoisessa asemassa varakkaampiin nähden.

Julkisiin yliopistoihin hakiessaan täytyy hakijoiden suorittaa sisäänpääsykoe, johon yksityiset lukiot tai maksulliset valmennuskurssit auttavat valmistautumaan (Harrington 2015: 278). Taulukossa 2 on jaoteltu brasilialaisten naisten koulutustasoa etnisen taustan mukaan.

Taulukko 2. Vähintään 25-vuotiaiden naisten koulutustaso Brasiliassa jaoteltuna etnisen taustan mukaan vuonna 2019. Lähde: IBGE 2021b.

	Vaaleaihoiset	Tummaihoiset
	Prosenttiosuus	Prosenttiosuus
Yhteensä	100,0	100,0
Ei koulutusta tai peruskoulutus kesken	30,9	42,6
Suoritettu peruskoulutus, toisen asteen koulutus kesken	10,8	12,8
Suoritettu toisen asteen koulutus, korkeakoulututkinto kesken	31,6	31,7
Suoritettu korkeakoulututkinto	26,7	12,9

Tuloksista voidaan havaita, että korkeakoulututkinnon on suorittanut vaaleaihoisista naisista 26,7 % ja tummaihoisista naisista vain 12,9 % (taulukko 2). Myös peruskoulun kesken jättäneistä naisista tummaihoisten osuus on 42,6 % ja vaaleaihoisten 30,9 %. Peruskoulun suorittaneiden ja toisen asteen koulutuksen suorittaneiden määrissä ei ole luokkien välillä merkittävää eroa. Eroavaisuudet kärjistyvät selkeämmin korkeakoulun suorittaneiden tai peruskoulutuksen kesken jättäneiden määrässä.

Lovellin (2006) tutkimuksessa on luokiteltu tilastotietoa koulutustasosta São Paulossa 1960-luvulta 2000-luvulle neljältä eri vuodelta (1960, 1980, 1991 ja 2000). Lisäksi aineistossa on eroteltu naiset ja miehet, sekä afrobrasilialaiset ja vaaleaihoiset henkilöt. Naisten koulutustasossa on tapahtunut paljon muutosta parempaan suuntaan 60-luvulta eteenpäin molemmissa etnisissä ryhmissä, mutta miehillä tämä kehitys on ollut heikompaa (Lovell 2006: 70). Jokaisen vuoden tilastojen mukaan naiset ovat olleet jo 1960-luvulta lähtien miehiä kouluttautuneempia.

Koulutus on avain parempaan sosioekonomiseen asemaan erityisesti afrobrasilialaisilla naisilla. Mahdollisuus parempaan koulutukseen vaatii kuitenkin resursseja ja tummaihoiset naiset tulevat usein matalatuloisemmista taustoista (Harrington 2015: 279). Intersektionaalisuus sukupuolen, etnisen taustan sekä yhteiskuntaluokan välillä muodostaa stereotyyppisiä lokeroita, jotka vaikuttavat brasilialaisten naisten elämään usealla eri tasolla (Harrington 2015: 276). Tällaiset rakenteelliset ja järjestelmälliset intersektionaaliset esteet vaikeuttavat esimerkiksi yliopistoihin ja korkeakouluihin pääsemistä (Harrington 2015: 278). Koulutus on

taas edellytys sosiaaliselle ja taloudelliselle liikkuvuudelle (Harrington 2015: 276), mikä tarkoittaa henkilöiden mahdollisuutta parantaa omaa sosioekonomista statustaan.

4.2 Naisten työllisyysmahdollisuudet

Tässä tulososiossa käyn läpi tuloksia naisten työllisyyteen ja työmahdollisuuksiin liittyen. Brasiliassa naiset ovat korkeammin koulutettuja kuin miehet, mikä ilmenee jokaisesta hyödyntämästäni aineistosta, mutta silti suurempi osa naisista on työttömiä. Vuonna 2022 työvoimaan kuuluvien työkäisten osuus oli naisilla 53 % ja miehillä 73,3 % (The World Bank 2022a). Samana vuonna Brasiliassa yli 15 vuotiaista työkykyisistä naisista 11,8 % oli työttömiä, kun sama työttömyysaste miehillä oli 7,6 % (The World Bank 2022b). Tummaihoisten naisten työttömyys on kaikista ryhmistä, sukupuolen ja etnisen taustan mukaan, suurin, 12,5 % (vuonna 2011), ja kuukauden palkkatulot kaikista alhaisimmat, 223 USD (Yhdysvaltain dollaria) (Harrington 2015: 273).

Palkkatuloihin liittyen samanlaisia havaintoja voidaan tehdä Williamsin ja Youssefin (2013: 7) tutkimuksesta, jonka mukaan epävirallisina yrittäjinä miehet tienavat noin 67 % enemmän työstään kuin naiset. Naiset toimivat epävirallisina yrittäjinä usein osa-aikaisesti ansaitakseen ylimääräistä rahaa ja suurin osa heistä työskentelee palvelusektorilla (Williams & Youssef 2013: 9–10). Sukupuolittuneet roolit työmarkkinoilla niin työtehtävissä kuin työn osa- tai kokoaikaisuudessa vaikuttavat miesten ja naisten väliseen palkkakuiluun. Erityisesti tummaihoiset naiset työskentelevät usein palvelualoilla esimerkiksi kodinhoitajina, jotka ovat matalapalkkaisimpia töitä Brasiliassa (Harrington 2015: 279). Harrington (2015: 281) lainaa otteen haastattelusta, jossa aktivisti ja São Paulossa sijaitsevan tummaihoisten naisten *Fala Preta* -organisaation perustaja Deise Benedito puhuu tummaihoisten naisten kokemasta syrjinnästä työmarkkinoilla ulkonäkönsä perusteella. Benedito mainitsee ulkonäön merkityksen tiettyjen työpaikkojen saamisessa, ja toteaa, että tummaihoisia harvemmin työskentelee ”näkyvissä” työtehtävissä, kuten esimerkiksi vastaanottovirkailijoina tai kassahenkilöinä. Tämä toimii esimerkkinä tummaihoisten naisten kokemasta syrjinnästä työmarkkinoilla São Paulossa (Harrington 2015: 281).

Tarkastelin työvoimaan kuuluvien ihmisten määrää koulutuksen mukaan. Peruskoulutuksen eli ala- ja yläasteen suorittaneista naisista 33,4 % oli työelämässä vuonna 2022 (The World Bank

2022c: sivuno). Miehillä sama osuus oli 59,1 %. Toisen asteen koulutuksen suorittaneista naisista 64,3 % ja miehistä 88,4 % kuului työvoimaan (The World Bank 2022c: sivuno). Korkeakoulutuksen suorittaneista naisista 77,7 % kuului työvoimaan vuonna 2022 ja miehistä taas 87,4 % (The World Bank 2022c). Erityisesti vain peruskoulun suorittaneista miehistä selkeästi suurempi osa on työelämässä verrattuna naisten osuuteen. Näiden tilastojen perusteella huomataan selkeitä eroja sukupuolten välillä työvoimaan kuuluvien osuuksissa. Tämän lisäksi tuloksista voi päätellä, että korkeammalle kouluttautuneista suurempi osa on työelämässä verrattuna vain peruskoulun suorittaneisiin.

Vaikka São Paulossa naiset ovat korkeammalle kouluttautuneempia kuin miehet, tämä ei takaa heidän pääsyään parempipalkkaisiin, korkea-arvoisiin työtehtäviin (Lovell 2006: 75). Erityisesti afrobrasilialaisten naisten palkkoihin vaikuttavat heidän kokema syrjintä matalapalkkaisiin, naisvaltaisiin työpaikkoihin ja ammatteihin. Tietty etninen tausta on näillä työpaikoilla usein muovautunut hallitsevaksi (Lovell, 2006: 74). Harrington (2015: 280) haastatteli tutkimuksessaan tummaihoisia naisia, jotka työskentelevät johtoasemissa yrityksissä São Paulossa, ja suurin osa heistä oli korkeakoulutettuja. Tämä osoittaa, että haastateltavat johtoasemissa työskentelevät naiset tulevat taloudellisesti keskiluokkaisista taustoista, jolloin mahdollisuudet kouluttautua korkeammalle ovat olleet oletettavasti paremmat kuin kaikkein pienituloisimmilla.

Naisten työllisyysmahdollisuuksiin vaikuttaa todennäköisesti usein heidän vastuunsa lastenhoidosta ja kotitöistä, jolloin aika ja resurssit eivät riitä kokoaikaiseen työskentelyyn perheen hoitamisen lisäksi. Williamsin ja Youssefin (2013) artikkelissa todetaan, että epävirallinen yrittäjyys voi olla naisille helpoin tapa ansaita rahaa, koska työajat ovat joustavat ja niihin pystyy itse vaikuttamaan. Tutkimuksessa havaittiin, että vain 19,2 % vastanneista epävirallisista yrittäjistä työskentelee alle 20 tuntia viikossa, mutta näistä 33,5 % oli naisia ja vain 11,9 % miehiä (Williams & Youssef 2013: 9). Tutkimuksen mukaan naiset päätyvät useimmiten epävirallisiksi yrittäjiksi ennemmin pakon edestä kuin mahdollisuuksien vuoksi. Yleisesti epävirallisista yrittäjistä kolmasosa oli suorittanut vähintään lukion loppuun, joista jälleen selkeästi suurempi osa oli naisia (miehet 27,6 % ja naiset 37,6 %) (Williams & Youssef 2013: 7).

Järjestelmälliset intersektionaaliset rakenteet sukupuolen, sosiaalisen aseman ja etnisen taustan välillä vaikuttavat brasilialaisten naisten koulutus- ja työllisyysmahdollisuuksiin ja toimivat

esteinä työelämässä etenemiseen (Harrington 2015: 279). Brasilian valtion alkuaajoista lähtien tummaihoiset naiset ovat osallistuneet Brasilian talouden rakentamiseen aluksi orjuuden kautta ja myöhemmin matalapalkkaisissa työtehtävissä (Harrington 2015: 279). Vaikka naiset ovat olleet osana Brasilian työvoimaa yhtä lailla kuin miehet silti naisten asema alipalkkaisissa töissä vaikuttaa olevan ”normi” ja tämä oletus on alkanut muodostua naisilla usein jo nuoresta asti.

5 Keskustelu

5.1 Naisten asemaan vaikuttavat tekijät São Paulon työmarkkinoilla

Seuraavana käsittelen tuloksia suhteessa viitekehukseen ja pohdin tutkimuksen rajoitteita ja mahdollisuuksia jatkotutkimukselle. Naisten työllisyyteen vaikuttavia tekijöitä on useita. Oman suvun tausta ja varallisuus voivat vaikuttaa naisten työllisyysmahdollisuuksiin tulevaisuudessa esimerkiksi sosioekonomisen aseman kautta. Myös naisten etninen tausta vaikuttaa mahdollisuuksiin saada tiettyjä töitä. Ilmiön taustalla on usein puhdas rasismi, seksismi ja syrjintä.

Eri kuntien sosioekonomisissa rakenteissa on paljon eroja ja kuntien kouluissa ja opetuksen laadussa voi olla myös paljon eroavaisuuksia. Madeira (2007) nosti tutkimuksessaan esille koulutusjärjestelmän uudistuksen seurauksena tapahtuneen ”hyvien” ja ”huonojen” koulujen välisten erojen kasvun, ja tämän vuoksi erityisesti köyhemmillä maaseutumaisilla alueilla sijaitsevat koulut kokivat muutoksen huonot vaikutukset vahvempina. Vähävaraisemmat henkilöt asuvat yleisemmin köyhemmillä alueilla, ja erityisesti afrobrasilialaisista naisista monet asuvat faveloissa (Harrington 2015: 280). Tällöin varallisuudella voi olla suora vaikutus siihen, miten naiset pystyvät kouluttautumaan ja kuinka hyvä koulutuksen taso on.

Sosiaalinen asema ja varallisuus siis vaikuttavat mahdollisuuksiin kouluttautua, mikä saattaa johtaa myös huonompaan asemaan työmarkkinoilla. Tähän voi vaikuttaa perheen taloudellinen tausta ja sitä kautta asuinkunta ja sen varallisuus. Syrjintä matalapalkkaisiin töihin ja miesvaltaisuus tietyissä työtehtävissä voivat vaikeuttaa etenemistä parempipalkkaisiin työtehtäviin. São Paulon metropolialueella epävirallisissa työsuhteissa työskentelevistä työntekijöistä suuri osa tienaa vähemmän kuin mitä minimipalkan tulisi olla (Slovic ym. 2019: 183). Williamsin ja Youssefin (2013: 12) tutkimuksen tuloksissa havaittiin, että epävirallisista naisyrittäjistä suurin osa ovat yrittäjiä pakon edestä ja he ansaitsevat työstään paljon pienempää palkkaa kuin miehet. Naisten työllisyysmahdollisuuksiin vaikuttaa monesti myös heidän päävastuunsa lasten- ja kodinhoidosta, jolloin aika ja resurssit eivät välttämättä riitä kokoaikaiseen työntekoon. Tämän vuoksi osa naisista hakeutuu osa-aikaisiksi epävirallisiksi yrittäjiksi ansaitaksensa rahaa. Silti palkkakuilu naisten ja miesten välillä on suuri myös yrittäjillä, vaikka naiset ovat paremmin kouluttautuneita kuin miehet.

5.2 Koulutustason vaikutus työn saamiseen

Yllättävänä tekijänä aiempaa tutkimusta lukiessani huomasin, että naiset ovat Brasiliassa paremmin kouluttautuneita kuin miehet, mutta silti naisten työttömyys on suurempi ongelma ja naiset tienaavat jatkuvasti vähemmän palkkaa kuin miehet. Alun perin hypoteesinani oli, että parempi koulutus auttaisi naisia etenemään työelämässä parempiin työtehtäviin. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että naisten parempi koulutustaso ei auta heitä etenemään parempipalkkaisiin töihin ainakaan suoraan. Harrington (2015) mainitsee tutkimusartikkelissaan koulutuksen tärkeyden erityisesti tummaihoisten naisten työllisyysmahdollisuuksien ja saatavuuden parantamisessa, mikä on toisaalta ristiriitaista, jos korkeakoulutus ei takaa parempia työpaikkoja. Jos parempi koulutus ei olekaan avain parempiin työmahdollisuuksiin, tämä voi toimia esteenä ja motivaation vähentäjänä koulusuoriutumisen ja työpaikkaa hakiessa.

Aineistojen kesken havaitsin ristiriitaa sen välillä, johtaako koulutus parempaan työpaikkaan vai ei. Koulutus havaitaan tärkeänä tekijänä erityisesti tummaihoisilla naisilla työmahdollisuuksia ja ovia avaavana tekijänä Harringtonin (2015) artikkelissa, mutta kahdessa muussa artikkelissa toistuvat havainnot siitä, että naiset ovat miehiä paremmin kouluttautuneita, mutta he ovat silti alemmpipalkkaisissa työtehtävissä. Täytyy kuitenkin ottaa huomioon, että tilastojen pohjalta ei voida huomioida yksittäisten naisten kokemuksia. Osa korkeakoulutetuista naisista voivat olla hyvin korkea-arvoisissa työtehtävissä, joihin koulutus on auttanut naisia pääsemään. Tarkastellessani työvoimaan osallistuvien määrää koulutuksen mukaan havaitsin, että korkeammalle kouluttautuneista naisista suurempi prosenttiosuus on työelämässä (The World Bank 2022c).

Korkeakoulutus ei siis välttämättä takaa pääsyä korkea-arvoisiin työtehtäviin, mutta voi auttaa saamaan töitä. Tämä ei kuitenkaan automaattisesti tarkoita, että jokainen korkeakoulutetuista naisista on työelämässä. Naisten työttömyys on suurempi ongelma kuin miesten, vaikka naiset ovat kouluttautuneempia kuin miehet. Vain peruskoulun käyneistä miehistä selkeästi suurempi osa ovat työelämässä naisiin verrattuna. Ongelmana ovat epätasa-arvoiset lähtökohdat sukupuolten välillä töitä hakiessa ja täten naisten kokema syrjintä työmarkkinoilla.

5.3 Intersektionaalisuuden vaikutus naisten koulutus- ja työmahdollisuuksiin

Brasiliassa on ollut jo 1930-luvulta lähtien afrobrasilialaisia järjestöjä ja kansanliikkeitä, jotka ovat nostaneet keskusteluun Brasiliassa esiintyvän rasismin ja sen luomat ongelmat (Harrington 2015: 273). Myöhemmin 1970-luvulta lähtien on syntynyt feministisiä liikkeitä, jotka toivat keskusteluun naisten epätasa-arvoiseen asemaan liittyviä ongelmia (Harrington 2015: 273). Kyseisistä liikkeistä kumpikaan ei ottanut tummaihoisten naisten asemaa tarkemmin huomioon. Tummaihoisten kansalaisoikeuksien kunnioittamista vaativat liikkeet harvoin keskittyivät tummaihoisten naisten kokemaan syrjintään ja feminististen liikkeiden sisällä rasismin tuomia ongelmia ei huomioitu tarvittavalla tavalla (Harrington 2015: 273–274). Intersektionaalisen näkökulman puute näiden liikkeiden sisällä jätti esimerkiksi afrobrasilialaisten naisten kokemukset niin rasismista kuin seksismistä pois niiden keskiöstä. Myöhemmin brasilialaiset naiset ovat tuoneet kansainväliseen keskusteluun mukaan etnisen taustan ja sukupuolen yhteisvaikutukset ja näiden kautta erilaiset syrjinnän muodot (Harrington 2015: 274).

On selvää, että niin koulutuksen kuin työllisyyden kannalta tummaihoiset naiset ovat kaikkein epätasa-arvoisimmassa asemassa Brasiliassa ja São Paulossa. Suuri osa kaikkein diskriminoiduimmista ihmisryhmistä asuu faveloissa, joissa asuinolosuhteet ovat huonokuntoiset ja köyhyys on esteenä paremman koulutuksen ja työmahdollisuuksien edessä. Jos tulee vähävaraisesta perheestä ja on tottunut näkemään esimerkiksi sukunsa naisia vain tietynlaisissa tehtävissä, kuten kodinhoitajana, voi olla hankala pyrkiä rikkomaan tietynlaisia oletuksia ja ”perinteitä” omista mahdollisuuksistaan. Tummaihoisten naisten edustuksen puute tietyissä työtehtävissä voi luoda negatiivisen kuvan omista mahdollisuuksista työelämässä. Kannustuksen ja tasa-arvoisten mahdollisuuksien vähyys, sekä seksismin ja rasismin syrjivät yhteisvaikutukset vaikeuttavat naisten mahdollisuuksia edetä korkeampaan koulutukseen tai työtehtäviin.

Alueellisen segregaaation myötä tietyillä alueilla asuvien naisten työllisyysmahdollisuudet voivat erota paljon toisistaan, jos verrataan köyhempää maaseutua ja urbaania kaupunkiympäristöä toisiinsa. Kaupungeissa työpaikkoja on enemmän saatavilla ja usein kulkuyhteydet ovat paremmat kaupunkien ja kuntien keskuksissa (Slovic ym. 2019). Toisaalta myös yhden kaupungin sisällä voi olla hyvin suuria alueellisia eroja. São Paulossa alueellinen eriytyminen on edelleen ongelmana ja kuilu on suuri esimerkiksi faveloissa asuvien ja parempituloisten ihmisten asuinalueiden välillä. Koulutus- ja työmahdollisuuksissa on eroja myös naisten välillä, sillä vaaleaihoisten naisten mahdollisuudet saada tiettyjä työtehtäviä ovat

paremmat kuin tummaihoisilla naisilla. Tällainen syrjintä ihonvärin perusteella jakaa myös naisten kesken esimerkiksi afrobrasilialaiset naiset huonompaan asemaan.

Toimet alueellisen segregaation vähentämiseksi olisivat tärkeitä, jotta São Paulon kaupungin sisäistä jakautumista saataisiin vähennettyä. Laajat julkisen liikenteen kulkuyhteydet saattaisivat auttaa kaupungin laitamilla asuvia naisia hakemaan töitä lähempää keskustaa, jos julkisilla pääsisi hyvin työpaikalle. Toimet systemaattisen rasismien ja seksismien kitkemiseksi olisivat myös erityisen tärkeitä.

5.4 Pohdintaa tutkimuksen rajoitteista ja jatkotutkimusmahdollisuuksista

Tässä tutkielmassa käytin valmiita aineistoja, jotka käsittelivät naisten asemaa työllisyydessä ja koulutuksessa São Paulossa. Tutkimuskohteen kaukaisuuden ja rajallisen ajan ja resurssien vuoksi minulla ei ollut mahdollisuutta kerätä aineistoa itse, jonka takia valmiit tilastoaineistot ja aiemman kirjallisuuden käyttö niiden tulkinnassa oli toimiva ratkaisu tässä tutkimuksessa. Myös käyttämäni tilastotieto oli valmis IBGE:n tuottama aineisto, josta hyödynsin osaa tietoa taulukoituna tulososiossa.

Osa tuloksista oli yleisesti Brasiliasta, sillä uudempaa IBGE:n sukupuolen mukaan erottelevaa aineistoa koulutuksesta ei ollut saatavilla pelkästään São Paulosta. Koulutustasoa tutkiessani oletukseni oli, että Brasilian yleinen koulutustaso miesten ja naisten välillä olisi myös yleistettäessä São Pauloon. Lisäksi Lovellin (2006) tutkimuksessa aineistossa São Paulosta, jossa aineistoa hyödynnettiin 1960-luvulta 2000-luvulle, jokaisena tarkasteluvuonna naiset olivat kouluttautuneempia kuin miehet. Tämän lisäksi myös tummaihoisten ja vaaleaihoisten naisten kesken lukemat olivat samanlaisia kuin koko Brasiliassa käsittelevässä aineistossa. Tämän vuoksi uskon koko Brasiliassa kuvaavan tilastotiedon pätevän myös yleistettäessä São Pauloon.

Jatkotutkimuksena olisi kiinnostavaa tutkia esimerkiksi muita Etelä-Amerikan valtioita ja selvittää, ovatko maat samassa tilanteessa kuin Brasilia ja São Paulo, vai onko naisten koulutus- ja työmahdollisuuksissa eroja. Kahden valtion keskeinen vertailu naisten työllisyyden näkökulmasta olisi myös kiinnostava tutkimusaihe. Lisäksi olisi mielenkiintoista, jos olisi mahdollisuus itse kerätä esimerkiksi haastatteluaineistoa tutkimuskohteesta ja tällä tavalla syventää ymmärrystä naisten kokemuksista ja tuoda myös yksittäisiä tapauksia esille.

Johtopäätökset

Tässä tutkimuksessa selvitin São Paulon naisten työllisyyteen vaikuttavia tekijöitä. Tutkin koulutustason vaikutusta työn saamiseen ja selvitin naisten ja miesten koulutustasojen eroja. Tämän lisäksi tarkastelin eroavaisuuksia koulutustasossa naisten kesken eri etnisistä taustoista tulevilla naisilla. Tein aikaisempien tutkimusartikkelien ja tilastotiedon avulla päätelmiä naisten asemasta São Paulon työmarkkinoilla. Artikkeleiden avulla sain tilastotiedon rinnalle myös haastattelujen pohjalta kerättyä aineistoa, mikä nosti myös kokemuseräistä tietoa esille tilastojen lisäksi.

Tuloksista huomattiin, että São Paulossa ja myös Brasiliassa yleisesti naiset ovat miehiä tietyillä koulutustasoilla paremmin koulutuneita. Naisten kesken koulutustasoissa on melko suuria eroja tummaihoisilla ja vaaleaihoisilla naisilla erityisesti korkeakoulutuksen suorittaneiden määrässä. Erot varallisuudessa asettavat eri taustoista tulevat naiset epätasa-arvoiseen asemaan korkeakouluihin hakiessa, sillä monesti maksulliset valmennuskurssit ja yksityiset lukiot auttavat menestymään korkeakoulujen pääsykokeissa. Tummaihoiset naiset tulevat useammin vähävaraisemmista taustoista, mikä voi toimia esteenä heidän koulutukselleen.

Koulutus toimii monesti ovia avaavana tekijänä työmarkkinoilla ja hypoteesinani oli, että korkeammalle koulutuneet naiset pääsevät myöhemmin parempipalkkaisiin työtehtäviin. Tilastojen pohjalta havaittiin, että naiset ovat olleet jo vuosia miehiä paremmin koulutuneita. Kuitenkin työttömyysastetta ja työvoimaan osallistuvien naisten määrää tarkastellessa huomataan, että silti suurempi osa naisista ovat työttömiä. Täytyy huomioida, että tilastot kuvaavat tilannetta hyvin yleisellä tasolla, eikä yksittäisten naisten kokemuksia tule niissä esille. Työllisyyttä kuvaavissa tilastoissa ei myöskään aina näy kaikki tehty työ esimerkiksi epävirallisen yrittäjyyden takia. Tämän takia hyödyntämäni tutkimusartikkelit tuovat lisää näkökulmia naisten työllisyydestä.

Koulutustason lisäksi tarkastelin intersektionaalisesta näkökulmasta erilaisten sosiaalisten lähtökohtien vaikutuksia työllisyydessä ja myös koulutusmahdollisuuksissa. Aineistojen perusteella tummaihoiset naiset ovat São Paulon työmarkkinoilla kaikkein epätasa-arvoisimmassa asemassa, sillä he joutuvat syrjityksi niin ihonvärinsä kuin sukupuolensa vuoksi. Tummaihoiset naiset työskentelevät usein kaikkein matalapalkkaisimmissa työtehtävissä. Tummaihoisilla naisilla mahdollisuudet saada tietynlaisia töitä ovat erilaiset kuin

vaaleaihoisilla, sillä esimerkiksi afrobrasilialaisia naisia syrjitään työmarkkinoilla ihonvärinsä perusteella. Tämän vuoksi tummaihoisia naisia työskentelee harvemmin ns. ”näkyvissä” työpaikoissa, kuten kaupan kassalla.

Tutkimuksen rajoitteena oli tutkimuskohteen kaukaisuus ja tämän vuoksi minulla ei ollut mahdollisuutta toteuttaa esimerkiksi haastatteluita tai muuta aineiston keräystä itse. Tämän vuoksi valmiit aineistot toimivat hyvänä pohjana tutkimukselle. Jatkotutkimus olisi tarpeellista, jotta voisin ottaa tarkemmin huomioon myös yksilöiden kokemuksia. Olisi mielenkiintoista tutkia naisten työllisyyttä myös muissa Etelä-Amerikan valtioissa tai kaupungeissa ja verrata tuloksia Brasiliaan ja São Pauloön.

Lähteet

- Belandi, C. (2023) Unemployment drops in three states in Q3, with a highlight to São Paulo. *Agência de Notícias, IBGE*, 2023. <https://agenciadenoticias.ibge.gov.br/en/agencia-news/2184-news-agency/news/38418-desocupacao-cai-em-tres-estados-no-terceiro-trimestre-com-destaque-para-sao-paulo-2> 13.3.2024.
- Brazilian institute of geography and statistics (2020) *Brazil Unemployment Rate: Sao Paulo: Total*. CEIC, 2020. <https://www.ceicdata.com/en/brazil/continuous-national-household-sample-survey-unemployment-rate-by-sex/unemployment-rate-sao-paulo-total> 17.2.2024.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024) São Paulo. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Sao-Paulo-state-Brazil> 16.4.2024.
- Buechler, S. (2014) Labor in a Globalizing City: Economic Restructuring in São Paulo, Brazil. Springer Cham. DOI 10.1007/978-3-319-01661-0
- Cooperação Técnica Brasileira (s.a.) About Brazilian institute of geography and statistics. https://www.abc.gov.br/training/informacoes/InstituicaoIBGE_en.aspx 1.4.2024
- Collins, P. (1990) Black feminist thought in the matrix of domination. *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*, 138(1990), 221-238.
- Crenshaw, K. (1998) Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracist Politics. Teoksessa Phillips, A. (toim.) *Feminism and politics*. Oxford University Press.
- Crenshaw, K (2023). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. 3.p. *Foundations of Critical Race Theory in Education*. Routledge, 2023. 273–307.
- Dixon, D. & Jones, J. (2015) Feminist geographies of difference, relation and construction. Teoksessa Aitken S. & Valentine G. (toim.) *Approaches to human geography*. 2. p. 49–63. SAGE, Dorchester.
- Dellagnelo, L. & Reimers, F. (2022) Brazil (São Paulo): São Paulo State Department of Education, teoksessa Vincent-Lancrin, S., Cobo Romaní, C. & Reimers, F. (toim.) *How Learning Continued during the COVID-19 Pandemic: Global Lessons from Initiatives to Support Learners and Teachers*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/bbeca162-en>

- Harrington, J. (2015) A place of their own: Black feminist leadership and economic and educational justice in São Paulo and Rio de Janeiro, Brazil. *Latin American and Caribbean Ethnic Studies*, 10(3), 271–287.
<https://doi.org/10.1080/17442222.2015.1087840>
- IBGE (2021a) Municipal Mesh: Brazil, Federation units.
<https://www.ibge.gov.br/en/geosciences/territorial-organization/territorial-meshes/2786-np-municipal-mesh/18890-municipal-mesh.html> 5.4.2024.
- IBGE (2021b) Gender Statistics - Social indicators of women in Brazil.
<https://www.ibge.gov.br/en/statistics/multi-domain/gender/20325-gender-statistics-social-indicators-of-women-in-brazil.html> 29.2.2024.
- IBGE (2021c) On March 4, the IBGE will release the newsletter "Gender Statistics: Social indicators of women in Brazil" - 2nd edition.
<https://www.ibge.gov.br/en/highlights/29957-ibge-divulgara-em-4-de-marco-estatisticas-de-genero-indicadores-sociais-das-mulheres-no-brasil-2-edicao-2.html> 4.3.2024.
- IBGE (2022) Cities and states: São Paulo. <https://www.ibge.gov.br/en/cities-and-states/sp.html> 14.2.2024.
- Kangasniemi, M., Utriainen, K., Ahonen, S., Pietilä, A. M., Jääskeläinen, P., & Liikanen, E. (2013) Kuvailuva kirjallisuuskatsaus: eteneminen tutkimuskysymyksestä jäsenettyyn tietoon. *Hoitotiede*, 25(4), 291–301.
- Leite, A., Minkel, C. & Schneider, R. (2024). São Paulo. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/place/Sao-Paulo-Brazil> 16.4.2024.
- Lovell, P (2006) Race, gender, and work in São Paulo, Brazil, 1960–2000. *Latin American Research Review*, 41(3), 63-87.
- Lustig, N., Lopez-Calva, L., & Ortiz-Juarez, E. (2013) Declining inequality in Latin America in the 2000s: The cases of Argentina, Brazil, and Mexico. *World development*, 44, 129–141. <http://dx.doi.org/10.1016/j.worlddev.2012.09.013>
- Madeira, R. (2007) The effects of decentralization on schooling: evidence from the Sao Paulo state's education reform. University of São Paulo, 2007. https://www.econ.puc-rio.br/uploads/adm/trabalhos/files/seminario/2008/Madeira_Ricardo_PucRio_09_2008.pdf
- Marques, E. (2012) Social networks, segregation and poverty in São Paulo. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36(5), 958–979.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2012.01143.x>

- OECD (2022) Engaging Employers in Vocational Education and Training in Brazil: Learning from International Practices. OECD Reviews of Vocational Education and Training. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/d76a2fe6-en>.
- Perry, K. (2012) State violence and the ethnographic encounter: feminist research and racial embodiment. *African and Black Diaspora: An International Journal*, 5:1, 135–154, doi: 10.1080/17528631.2011.629440
- Riddell, W. & Song, X. (2011) The impact of education on unemployment incidence and re-employment success: Evidence from the US labour market. *Labour economics*, 18(4), 453-463.
- Santos, C. (2004) En-gendering the police: women's police stations and feminism in Sao Paulo. *Latin American Research Review*, 39(3), 29–55.
- Slovic, A., Tomasiello, D., Giannotti, M., de Fatima Andrade, M., & Nardocci, A. (2019). The long road to achieving equity: Job accessibility restrictions and overlapping inequalities in the city of São Paulo. *Journal of Transport Geography*, 78, 181–193. DOI10.1016/j.jtrangeo.2019.06.003
- Statista (2023) Leading economic sectors based on number of employees in Brazil in 2021. <https://www.statista.com/statistics/763777/leading-economic-sectors-number-employees-brazil/> 15.2.2024.
- The World Bank (2017a) Sao Paulo municipalities. <https://datacatalog.worldbank.org/search/dataset/0039312> 5.4.2024.
- The World Bank (2017b) Secondary education, vocational pupils. Gender data portal. <https://genderdata.worldbank.org/indicators/se-sec-enrl-vo> 15.2.2024.
- The World Bank (2020) World bank official boundaries: World country polygons – very high definition. <https://datacatalog.worldbank.org/search/dataset/0038272/World-Bank-Official-Boundaries> 5.4.2024.
- The World Bank (2022a) In Brazil, the labor force participation rate among females is 53.6% and among males is 73.3% for 2022. Gender data portal. <https://genderdata.worldbank.org/countries/brazil/> 6.2.2024.
- The World Bank (2022b) Unemployment (%). Gender data portal. <https://genderdata.worldbank.org/indicators/sl-uem-zs> 4.3.2024.
- The World Bank (2022c) Labor force by level of education (%). Gender data portal. <https://genderdata.worldbank.org/indicators/sl-tlf-zs> 23.4.2024.

Wilding, P. (2010) 'New Violence': Silencing Women's Experiences in the Favelas of Brazil. *Journal of Latin American Studies*, 42(4), 719–747.

doi:10.1017/S0022216X10001343

Williams, C., & Youssef, Y. (2013) Evaluating the gender variations in informal sector entrepreneurship: Some lessons from Brazil. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 18(01), 1350004.